

Качан В.Г.
дацэнт кафедры беларускага
і рускага мовазнаўства
факультэта пачатковай адукацыі
БДПУ імя Максіма Танка

Цяжкасці і памылкі ў выкарыстанні словазлучэнняў з кіраваннем у сучаснай беларускай літаратурнай мове

Цяжкасці і памылкі ў выкарыстанні словазлучэнняў з кіраваннем выкліканы шэрагам прычын. Асноўныя прычыны дзве: першая – адсутнасць выразных схем кіравання дзеясловаў, іх здольнасць кіраваць пэўнай колькасцю слоў, абумоўленай лексічным значэннем дзеясловаў (і гэтыя схемы трэба проста запамінаць); другая – адрозненні ў граматычнай будове беларускіх і рускіх словазлучэнняў з прыназоўнікавым і беспрыназоўнікавым кіраваннем, якія служаць для выражэння аднолькавых сэнсавых адносін.

Часцей за ўсё цяжкасці і памылкі ўзнікаюць у: 1) выбары склонавай формы залежнага кампанента, 2) выкарыстанні прыназоўнікаў, 3) пропуску неабходнага кампанента ў сінтаксічнай будове словазлучэння, 4) ва ўжыванні лішняга залежнага слова.

? Якія памылкі сустракаюцца ў выбары прыназоўнікава-склонавай формы залежнага слова?

Найбольш распаўсюджанымі памылкамі з'яўляюцца:

- выкарыстанне беспрыназоўнікавага кіравання ў тым выпадку, калі нарматыўнай з'яўляецца прыназоўнікава-склонавая форма залежнага слова: *правільна сумаваць на начах (а не сумаваць начамі), хворы на грып (а не хворы грыпам), лепш за ўсіх (а не лепш усіх);*
- выкарыстанне прыназоўнікавага кіравання ў тым выпадку, калі нарматыўным з'яўляецца беспрыназоўнікавае: *правільна выракацца зямлі (а не выракацца ад зямлі), даглядаць хворага (а не даглядаць за хворым), пазбавіцца клопату (а не пазбавіцца ад клопату), чытаць самому сабе (а не чытаць пра сябе), зрачыся абяцання (а не зрачыся ад абяцання), убачыць першы раз (а не ўбачыць у першы раз), дасягнуць узроўню (а не дасягнуць да ўзроўню).*

? Якія памылкі сустракаюцца ў выбары склонавай формы залежнага слова ў словазлучэннях з беспрыназоўнікавым кіраваннем?

Найбольш распаўсюджанай памылкай з'яўляецца ўжыванне склонавай формы залежнага слова, характэрнай для рускага эквівалента: *правільна выбачаць сябрам (а не выбачаць сяброў), дзякаваць бацькам (а не дзякаваць*

бацькоў), дапячы суседу (а не дапячы суседа), загадчык аддзела (а не загадчык аддзелам).

? Якія памылкі сустракаюцца ў выкарыстанні прыназоўнікаў у словазлучэннях з прыназоўніковым кіраваннем?

Самай распаўсюджанай памылкай з'яўляецца ўжыванне прыназоўніка, які выкарыстоўваецца ў аналагічных словазлучэннях у рускай мове: *правільна запрашаем на пакупкі (а не запрашаем за пакупкамі), смяяцца з іншага (а не смяяцца над іншым), метраў за сем ад плошчы (а не метрах у сямі ад плошчы), плакала праз цябе (а не плакала з-за цябе), спазніўся праз дождж (а не спазніўся з-за дажджу), вызначаць на смак (а не вызначаць па смаку), клапаціцца, непакоіцца пра дзяцей (а не клапаціцца, непакоіцца аб дзецях), знаходзіцца ў суседстве (а не знаходзіцца на суседстве), падобны да бацькі (а не падобны на бацьку), пісаць на адрас (а не пісаць на адрасе), сказаць пад сакрэтам (а не сказаць па сакрэту), спяваць на поўны голас (а не спяваць у поўны голас), хадзіць паўз вокны (а не хадзіць пад вокнамі).*

? Якія цяжкасці і памылкі сустракаюцца ў выбары склонавай формы залежнага слова ў словазлучэннях з прыназоўнікам *на*?

Вялікая колькасць памылак у выкарыстанні дзеяслоўных словазлучэнняў з прыназоўнікам *на* тлумачацца тым, што выбар склонавай формы залежнага слова залежыць ад сэнсавых адносін, якія выражаюцца ў словазлучэнні.

Напрыклад, пры выражэнні прасторавых адносін залежны назоўнік стаіць у форме М. склону пры абазначэнні месца, уздоўж якога адбываецца рух: *ісці па калідоры, прайсці па мосце, па беразе, па краі*; пры абазначэнні прадмета, на паверхні якога адбываецца дзеянне: *сцякаць (кроплі) па шкле, па твары, па экране, па целе*. Форма Д. склону залежнага назоўніка выкарыстоўваецца ў словазлучэннях, у якіх залежнае слова абазначае прадмет, паверхня якога з'яўляецца месцам выяўлення дзеяння: *чаканка па металу, разьба па дрэву*, а таксама ў словазлучэннях, у якіх галоўны кампанент выражаны дзеясловам руху, перамяшчэння ў прасторы, а залежны кампанент называе напрамак руху, перамяшчэння: *накіроўвацца па маршруту, ісці па следу, па сонцу, па цячэнню*. Параўнайце: *ісці па сонцы* – значыць ісці па месцы, дзе свеціць сонца.

Пры выражэнні часавых адносін форма М. склону залежнага назоўніка абазначае прэс, з'яву, пасля якіх адбываецца дзеянне ў часе, выражанае дзеясловам: *сустрэцца па вясне, прыйсці па дажджы*, а форма Д. склону – з'яву, працэс, у час якіх адбываецца дзеянне ў часе: *прайсці па дажджу, па марозу, па холаду*.

У тым выпадку, калі залежны назоўнік называе род, галіну або сферу дзейнасці, ён стаіць у форме Д. склону: *урок па выразнаму чытання, праца*

на стварэнню цэнтра, інструктар на плаванні, дзейнасць на выяўленню рэзерваў вытворчасці.

Пропуск неабходнага кампанента ў сінтаксічнай будове словазлучэння або ўжыванне лішняга залежнага слова кваліфікуецца як моўныя памылкі.

Правільна: *высокі/нізкі ўзровень санітарнага стану класа, (а не высокі/нізкі санітарны стан класа); знаходзіцца ў раёне вуліц Харкаўская-Прылуцкая (а не знаходзіцца ў раёне Харкаўскай-Прылуцкай), таварыства ведаў (а не таварыства на распаўсюджванню ведаў).*

? Якія варыянты норм кіравання існуюць?

Структурная і семантычная разнастайнасць словазлучэнняў з кіраваннем садзейнічае шырокаму развіццю сінаніміі, якая дазваляе з найбольшай дакладнасцю выражаць розныя сэнсавыя адценні, параўнайце: *сумаваць аб бацьку / сумаваць без бацькі* (аб'ектныя адносіны); *прыехаць адпачыць / прыехаць з мэтай адпачыць / прыехаць на адпачынак / прыехаць для (дзеля) адпачынку* (акалічнасныя мэтавыя адносіны); *сядзець у кухні / сядзець на кухні* (акалічнасныя прасторавыя адносіны); *працаваць месяц / працаваць на працягу месяца* (акалічнасныя часавыя адносіны); *захварэць ад гора / захварэць з гора* (акалічнасныя прычынныя адносіны); *сеяць цераз сіта / сеяць праз сіта* (акалічнасныя адносіны спосабу дзеяння).

Гаварыце правільна:

пашыраць кола ведаў, паглыбляць веды (пры фармулёўцы мэты ўрока), а не *паглыбляць кола ведаў*;

выконваць функцыю, адыгрываць ролю, а не выконваць ролю, адыгрываць функцыю;

даваць парады, рабіць заўвагі, а не даваць заўвагі, рабіць парады;

не выканаў задання (Р. склон з адмоўным дзеясловам), а *не выканаў заданне* (В. склон), правільна *не чытаў аповесці, не чакаў пезда, не выпіў малака, не падпісаў шыйтка*;

унісаць старонку, унесці ўклад, а не ўнесці старонку, унісаць уклад;

мець асаблівасці, насіць адбітак, а не насіць асаблівасць, мець адбітак.